

Lena Olsen, Juridiska institutionen, Uppsala universitet

Barn som aktörer

Sedan lång tid tillbaka har barn mestadels setts som objekt för vuxnas omsorger. Detta synsätt började luckras upp under senare delen av 1900-talet. Förändringen har påskyndats efter antagandet av FN:s konvention om barnets rättigheter (Barnkonventionen) 1989 som Sverige ratificerade 1990. Konventionens grundläggande idé - att se barn som självständiga subjekt med möjligheter att påverka sin situation - innebär att man ser barnet som aktör med den makt, som sätter barnet i stånd att göra något.

Aktörsperspektivet har blivit grundläggande för hela forskningsprogrammet. Allmänt sett kan avsikten med programmet Barn som aktör sägas vara att studera om, hur och i vad mån barnkonventionen påverkar relationen mellan barn och vuxna, i den meningen att barns positioner stärks i förhållande till vuxna så att de får mer inflytande (makt) över sin egen situation. Avsikten har också varit att bidra till ökad kunskap om barnkonventionen i samhället och därigenom långsiktigt till dess implementering. Forskningsprogrammet har med en tvärvetenskaplig inriktning genomförts av 15 forskare, nio kvinnor och sex män. Jur.dr. Eva Nilsson, separat finansierad disputerade 2007, vid Umeå Universitet och har varit knuten till programmet.

Delprojekten presenteras nedan under punkt 2.

En omfattande verksamhet har förekommit i form av forskardagar och symposier. Vid programmets avslutning hölls ett heldagsseminarium, där resultaten från de enskilda projekten diskuterades med deltagande från forskarsamhället och särskilt inbjudna politiska beslutsfattare och myndigheter. Särskilt inbjuden att delta vid detta tillfälle var ledamoten i FN:s barnkommitté, professorn Lucy Smith, som avgivit sakkunnigyttrande över programansökan. Forskningsinformation i övrigt har skett inom ramen för de enskilda projekten, exempelvis genom separata artiklar.

Delprojekten

Rebecca Stern: Barns rätt till deltagande – realitet eller retorik?

Projektet undersöker barnets rätt till deltagande i teori och praktik inom ramen för barnkonventionen och andra internationella traktater om mänskliga rättigheter. Arbetshypotesen har varit att det finns ett gap mellan konventionstext och verklighet varav en av orsakerna ansetts vara synen på barn i traditionella kulturer.

Avhandlingens metod inspireras av feministisk analys av rätten och dess underliggande strukturer.

Syftet med avhandlingen har varit att klargöra betydelsen av barns deltagande för ett demokratiskt samhälle, att bidra till en ökad förståelse för vad barns deltagande innebär, samt att undersöka de hinder som finns mot en tillfredsställande implementering av artikel 12 med särskilt fokus på argument som hänvisar till ”kultur”. Av särskilt intresse för den mer teoretiska delen av studien har varit att undersöka den inverkan

maktstrukturer i samhället har på barns möjligheter till deltagande i olika typer av beslut. Sådana maktstrukturer finns på så väl individuell som strukturell nivå: inom familjen, mellan könen, mellan olika åldrar och mellan olika samhällsklasser. I analysen av maktstrukturer har frågor om genus och de åtskillnader som görs mellan könen särskilt undersökts.

För att klargöra hur de länder som har förbundit sig att följa barnkonventionen (konventionsstaterna) implementerat artikel 12 och hur dessa länder argumenterat rörande eventuella hinder mot att tillämpa artikeln på ett tillfredsställande sätt har rättspraxis och annan dokumentation från barnkonventionens övervakningsorgan, FN:s barnkommitté, analyserats. Även material från andra övervakningsorgan för mänskliga rättighetskonventioner har analyserats när det har haft relevans för frågan om barns deltagande. I analysen av dessa texter har tyngdpunkten legat på den eventuella inverkan ett samhälles traditionella attityder/kultur har på synen på barns rätt till deltagande. I analysen av på vilket sätt sådana aspekter har varit av betydelse för implementeringen av artikel 12 undersöks både hur konventionsstaterna själva hänvisar till kultur och tradition i sin rapportering till barnkommittén och mer oberoende, kompletterande källor till de faktiska förhållandena i ett land.

Exempel på sådana källor är rapporter från regionala och globala mänskliga rättighetsorganisationer. För att exemplifiera hur ett land kan argumentera rörande inverkan av kultur och traditionella attityder har Indien specialstuderats, eftersom Indien är ett land där en mängd olika kulturer och traditioner genomsyrar samhället samtidigt som idén om den moderna, upplysta, demokratiska staten är en grundsten i indiskt politiskt tänkande.

Den slutsats som dras av studien är att problemet inte består i att ”traditionella” samhällen och/eller kulturer skulle vara mindre benägna att tillåta och förenkla möjligheterna för barn att utöva sin rätt att delta i beslutsprocesser än vad som är fallet i ett mer ”modernt” samhälle. Det är snarare samma syn på barn som råder i de allra flesta samhällen, oavsett ekonomiska, politiska eller geografiska olikheter. Generellt sett anses inte barn vara kapabla eller kompetenta nog för att på ett relevant sätt kunna delta i en beslutsprocess. Detta synsätt uttrycks på olika sätt och varierande grad i olika samhällen och sammanhang, men den övergripande slutsatsen är att barn i allmänhet inte anses kunna tillgodogöra sig den rättighet som slås fast enligt barnkonventionens artikel 12 på grund av bristande förmåga. Den bild som ges i landrapporter och annan liknande dokumentation av hur barns rätt till deltagande implementeras går alltså inte ihop med de krav som ställs i konventionen. Den går inte heller, rent logiskt, ihop med grundläggande demokratiska värderingar om allas lika rätt och värde.

Nyckeln till deltagande ligger i den makt denna rättighet innebär. Att förändra rådande maktstrukturer är komplicerat. Utmaningen för att barns deltagande ska bli mer än vackra ord i en konventionstext ligger i att förändra vuxnas attityder mot barn i allmänhet och barns deltagande i beslutsprocesser i synnerhet. Det måste erkännas, i ord såväl som i handling, att barn enligt barnkonventionen i stort sett alla världens länder ratificerat har rätt både till att skyddas från faror och exploatering och till att delta i

beslutsprocesser som på något sätt påverkar dem. Dessa två huvudaspekter av barns rättigheter står inte i motsatsförhållande till varandra – de interagerar.

Vinsterna för ett dylikt synsätt är många: Att fostra barn i ett demokratiskt tankesätt och handlande är inte bara till nytta för dem som individer utan också för samhället i stort – inte minst då demokratiska styrda stater är de mest välmående och de som är minst benägna att utkämpa krig. Demokrati leder helt enkelt till ökad fred och välstånd, och dessa värderingar måste genomsyra alla samhällets nivåer.

I avhandlingens sista kapitel presenteras en rad förslag på hur konventionsstaterna kan övertygas och uppmuntras till att frammana den politiska vilja till förändring som är nödvändig för att barnkonventionen skall kunna tillämpas på ett tillfredsställande sätt samt för att det betydande gapet mellan teori och verklighet ska kunna överbryggas.

Marianne Dahlén: Barnarbetsförbudet - En studie av Barnkonventionens socioekonomiska realism

Detta projekt behandlar tillkomsten av ILO:s konventioner om minimiålder för tillträde till arbete. Konventionerna antogs mellan 1919 och 1973. Avhandlingen är rättshistorisk och undersöker konventionerna kronologiskt. Underlaget för studien är dels konventionerna med rekommendationer, dels förarbetsmaterialet, dvs. konferensprotokoll och ett antal rapporter från ILO:s årliga internationella arbetskonferenser.

De teoretiska utgångspunkterna för undersökningen är dels att begreppet ”barndom” är en historisk konstruktion och att konventionerna och dokumenten kring deras tillkomst bidragit till skapandet och återskapandet av en västerländsk norm om barndom, dels att konventionerna och diskussionen kring dem lider av en ”historisk baksmälla”, nämligen det historiska arvet från den industriella revolutionen i Europa och västvärlden, och dels att barns intressen – hur de än uppfattades – hade en underordnad ställning i förhandlingarna och i konventionerna. Studien är organiserad kring ett antal teman: dominerande idéer om barn och barndom, förhållandet mellan industrialiserade länder och kolonier/utvecklingsländer, relationen barn, familj och stat, åldersgränser och skolans betydelse.

De övergripande resultaten kan beskrivas i punkter. Den första gäller kontinuiteten i utvecklingen. Mellan 1919 och 1973 antog ILO inte mindre än 14 konventioner om minimiålder. Mot bakgrund av de revolutionerande förändringarna under 1900-talet förändrades anmärkningsvärt lite i konventionernas innehåll och utformning. I början av perioden var barnarbetet ett problem för västvärlden och det förknippades med industrialismens barndom. I slutet av perioden hade fokus förskjutits till utvecklingsländerna där problematiken och förutsättningarna i många avseenden var väsensskilda från dem som rådde i industriländerna. Trots detta ifrågasattes aldrig konventionernas huvudsakliga innehåll eller ”grammatik”.

För det andra bekräftas antagandet att konventionerna lider av en ”historisk baksmälla”. Konventionerna bygger direkt på den västeuropeiska erfarenheten av

barnarbete från industrialismens barndom. Den västeuropeiska dominansen globalt och i ILO, reception av främst brittisk barnarbetslagstiftning och ILO:s starka förankring i arbetarrörelsen samverkade som bidragande orsaker.

Det tredje resultatet visar att konventionerna utgick från en västerländsk barndomsnorm. Andra normer och erfarenheter negligerades eller betraktades som underlägsna och som övergående stadier. Därigenom skapades två ”barndomar”, dels den som var baserad på västerländska idéer och erfarenheter, normen, dels ”den andra” barndomen som var bristfällig och som utgick från uppfattningar om fattiga barn i kolonierna/utvecklingsländerna.

Normen om barnets bästa visade sig förhandlingsbar när konventionerna arbetades fram. I de fall där ”barnets bästa” kom i konflikt med andra intressen fick barnintressena konsekvent komma i andra rummet.

I två uppföljande projekt beskrivs dels kortfattat internationella perspektiv på barnarbete i ljuset av svensk lagstiftning mot barnarbete under 1800-talet, dels några vanliga uppfattningar om barnarbete bland aktörer i samhället som fackföreningar, arbetsgivarorganisationer, barnorganisationer och makthavare. De olika uppfattningarna – att barnarbete är skadligt, nyttigt eller nödvändigt – diskuteras mot bakgrund av nyare forskning om barn och arbete. I de olika synsätt som redovisas speglas en spänning mellan förbudet mot barnarbete i FN:s barnkonvention och i ILO-konventionerna och rätten till arbete och försörjning som mänsklig rättighet och som grundläggande för mänsklig värdighet.

Lotta Dahlstrand: Barn som ekonomiska aktörer

Syftet med projektet har till en början varit att undersöka vilka möjligheter till deltagande och inflytande som barn har i ekonomiska frågor som rör barnet och hur dessa regler förhåller sig till barnkonventionens krav, alltså barns egen rättshandlingsförmåga och egen självbestämmanderätt i ekonomiska angelägenheter. En annan fråga som behandlas rör de situationer där barnet inte har någon egen självbestämmanderätt utan är beroende av en ställföreträdare. Vilka möjligheter till deltagande och inflytande har ett barn i ett beslut om vem som ska vara barnets förmyndare och ta ekonomiska beslut i dess ställe? En tredje frågeställning är vilken delaktighet och vilket inflytande som barnet har över de beslut som förmyndaren tar i sin roll som barnets ställföreträdare i förmyndarskapsrättsliga frågor.

I projektet har också vissa mer övergripande frågeställningar studerats, såsom vilka intressen det är som styr utvecklingen av regler om barns deltagande och inflytande och om barns processuella ställning är konsekvent genomförd, när det gäller frågor som rör barnet på ett personligt eller ett ekonomiskt plan.

Projektet har innefattat en omfattande komparativ del med studier av utländsk rätt på området. För att få möjlighet till ett globalt perspektiv utan språkliga hinder har de rapporter använts som varje nation som ratificerat barnkonventionen lämnar till FN:s kommitté för barnets rättigheter för återkommande granskning, totalt 217 rapporter från 179 länder. Totalt återfanns uppgifter om att barn under 18 år på

något sätt har möjlighet att delta i ekonomiska beslut i totalt 103 av de 184 studerade länderna. Resultaten från projektet visar tydligt de vuxnas starka bestämmanderätt över barns ekonomiska angelägenheter. Tanken om skydd av barnets egendom har vägt tungt i utformningen av förmynderskapsreglerna. Reglerna har utformats för att i största möjliga mån möjliggöra att barnet har förvärvat egendom i behåll när det når vuxen ålder. Tanken om att föräldrar handlar i sitt barns bästa har därmed fått genomslag i dessa frågor på samma sätt som i frågor om vårdnad, boende och umgänge där det finns en stark presumtion för att föräldrar vet sina barns bästa.

Barns rättigheter i fråga om förmynderskap har dock i jämförelse med vårdnadsfrågorna väckt ringa diskussion och inte heller några initiativ till lagstiftning. Det bristande intresset kan förklaras av att förmynderskapsfrågorna inte lika ofta är föremål för konflikter mellan föräldrarna som frågor om vårdnad, boende och umgänge. Vuxenintresset kan istället vara det motsatta, att hålla frågorna inom hemmets väggar och därigenom söka begränsa barnets inflytande. Däremot har lagstiftaren, funnit andra fördelar, exempelvis fostrande och pedagogiska, med att ge viss bestämmanderätt till barnet även i ekonomiska frågor.

Projektet har också synliggjort det övergripande behov som finns av att se över barns processuella ställning i mål och ärenden som rör dem personligen och den otydlighet som i vissa fall råder mellan de två ställföreträdarskap som finns för barn, förmyndare och vårdnadshavare där mandaten mellan dessa två inte är konsekvent genomförda vilket kan leda till tillämpningsproblem.

Barnkonventionens rättighetsperspektiv och tanke om barnets deltagande har inte fått något genomslag vare sig i lagstiftningen eller i vuxnas attityder. Inte heller i ett internationellt perspektiv synes dessa tankar ha fått något reellt genomslag. Den komparativa undersökningen visar att det finns stora likheter mellan de studerade rättsordningarna. Ett intressant system som återkommer i ett relativt stort antal länder är reglerna om emancipation som i och för sig innebär en individuellt anpassad behörighetsålder men som istället kan kritiseras för att ge barn ett bristande skydd enligt barnkonventionens definition av barn.

Lena Olsen: Barn som konsumenter

Det övergripande syfte med projektet har varit att söka bringa reda i de enstaka och osystematiserade bestämmelserna rörande barn och konsumtion. Forskningen har visat ett antal delfrågor som varit nödvändiga att hantera.

Barnkonventionen anger normer som Sverige ska respektera, men innehåller inga särskilda regler rörande konsumtion. En princip av stor betydelse i samband med reklam rör dock barnets framväxande förmågor. Barns behov av skydd är alltså som störst när barnet är som minst, även om också de större barnen har vissa behov av skydd. Den legala basen för skydd av barn är inte alls klarlagd. Det är möjligen ett mindre problem i Sverige där man relativt lätt kan vidta nödvändiga och tillräckliga åtgärder i samband med visst samhällsproblem. Inom EG däremot framgår kompetensen att fatta olika beslut i EG-fördraget. I den mån man kan tala om barn som konsumenter är

naturligtvis allmänna regler för konsumentskydd tillämpliga. Barn under ca 7-8 år kan emellertid svårligen ses som konsumenter i egen rätt. Här kan i stället kompetensen rörande folkhälsa aktualiseras, vilken ger större makt för medlemsstaterna att fatta egna beslut.

Problemet barn och reklam berörs bara ytterst kortfattat i lagförarbetena i marknadsföringslagen, medan barn i övriga sammanhang inte benämns som konsumenter. Arbete har sålunda lagts ner på att söka vidga det vetenskapliga område där förhållandet mellan konsumenter och näringsidkare aktualiseras och det vidgade området har benämnts konsumtionsrätt. Inom detta forskningsområde har det varit möjligt att diskutera såväl barns allmänna värnlöshet, som barn som konsumenter.

Flera centrala metodproblem har uppkommit på området. Ett första problem uppkommer genom att ämnet är osystematiserat på lagstiftningsnivå, vilket bland annat medför att analogin som verktyg för rättsbildning är omöjlig att använda. Ett andra problem har varit att centrala regler på området återfinns t.ex. inom ramen för sådana rättskällor som näringslivets självreglering. Ett tredje problem har varit att lagstiftaren inte haft någon samordnad politik när det gäller barn och konsumtion. Man har alltså inte tagit ställning till vilka problemen är och vilka behov som måste tillgodoses. Det sista mer generella problemet är frågan vem som bär ansvaret för vilken reklam barn ser och inte ser. Det vanliga är att man hänvisar till föräldrarna. Föräldrarna har dock svårt att utöva tillräcklig kontroll. I det läget är det viktigt att samhället förhindrar att barn inte möter olämplig reklam etc. Lagstiftaren bör alltså sätta de allmänna ramarna när det gäller barn och reklam.

En viktig distinktion har visat sig finnas i skillnaden när marknadsföring när barn respektive är riktad till barn. Det svenska tv-reklamförbudet tar sikte på reklam riktad till enbart barn. Reklam riktad till såväl vuxna som barn, det vill säga så kallade blandade meddelanden, omfattas därför inte. För att undersöka i vad mån reklam når barn och i vad mån detta skulle kunna utgöra problem har det utretts vilken roll reklamen spelar i barnets liv samt diskuterats hur ett tänkbart regelsystem påverkas av dessa omständigheter. Resultaten pekar på behovet av att upphäva förbudet mot tv-reklam riktad till barn under 12 år, införa en särskild lag rörande barn och reklam samt införa ett allmänt förbud mot all reklam riktad till barn under 8 år. Skäl talar även för förbud mot reklam m.m. som kan betecknas som farlig för i första hand mellanbarn men också tonåringar.

Det har visat sig att barn idag är förhållandevis starka och aktiva konsumenter. Regelsystemet måste främst gå ut på att skydda barn från vissa former av marknadsföring, vilket innebär att barnets aktörsroll i lagstiftning och andra former av regler blir jämförelsevis passiv.

Elisabeth Rynning: Barn och ungdomar som självständiga patienter

Projektets övergripande syfte är att belysa vilka möjligheter svensk rätt erbjuder underåriga patienter till självständigt handlande i sina kontakter med hälso- och sjukvården, genom att med rättslig verkan efterfråga, acceptera eller avböja medicinsk

vård och behandling. Det behandlar också frågor om vilken information den underåriga ska erbjudas och vilka uppgifter som får respektive måste lämnas till vårdnadshavarna, för att dessa ska kunna fullgöra sin vårdnadsplikt enligt föräldrabalken. Projektet aktualiserar således frågor rörande olika avvägningar avseende barnets rätt att medverka i beslut, rätten att åtnjuta ett rimligt integritetsskydd samt behovet av skydd för barnets liv och hälsa, när barnkonventionens huvudprincip om barnets bästa skall tillämpas inom svensk hälso- och sjukvård.

Utgångspunkt har varit barnkonventionens krav, särskilt principerna om barnets bästa och barnets rätt att delta i beslut som rör honom eller henne själv. I den svenska hälso- och sjukvårdslagstiftningen har principen om barnets bästa emellertid inte blivit föremål för någon uttrycklig reglering. Avsaknaden av barnperspektiv i lagtexten avseende detta verksamhetsområde är i det närmaste total, vilket kan ge det felaktiga intrycket att underåriga patienter inte heller tillerkänns någon roll som självständiga aktörer, med avgörande inflytande över den egna vården. Detta är dock inte innebörden av svensk rätt, men det måste antas att lagstiftningens brist på barn- och aktörsperspektiv gör det svårt för berörda parter att finna vägledning för de närmare avvägningar som krävs vid konflikt mellan barnkonventionens olika principer.

Forskningsresultaten bekräftar att det finns ett uppenbart behov av ett tydligare barnperspektiv i den svenska hälso- och sjukvårdslagstiftningen. Vare sig hälso- och sjukvårdslagen eller lagen om yrkesverksamhet på hälso- och sjukvårdens område innehåller några särskilda bestämmelser om underåriga patienter. Även om vissa sådana bestämmelser återfinns i speciallagstiftning rörande exempelvis organ donation, humanforskning eller biobanksverksamhet, kvarstår faktum att den ordinarie vården av barn och ungdomar saknar ett tydligt och lättillgängligt regelverk. Inte heller erbjuds någon egentlig vägledning för de individuella mognadsbedömningar som enligt praxis avgör den underåriges rätt till självbestämmande, och som inte sällan måste företas under tidspress. Tolkningen av föräldrabalkens allmänna principer avseende beslutsfattande för underåriga, liksom tillämpningen av sekretesslagens bestämmelser i vården, medför ofta betydande svårigheter för hälso- och sjukvårdspersonalen, i den mån de alls är kända. Det kan i enskilda fall medföra att en underårig inte får tillgång till den vård och omvårdnad hon eller han behöver, eller att den underåriges integritet och självbestämmande kränks på ett sätt som inte är godtagbart. Som jämförelse kan konstateras att samtliga övriga nordiska länder har infört särskild patientlagstiftning, där även de speciella frågor som aktualiseras i vården av barn och ungdomar uppmärksammas. Regleringen av underåriga patienters ställning har därvid givits delvis olika utformning, där de underåriga tillerkänns en högre eller lägre grad av självbestämmande och integritetsskydd. Nordisk rätt kan således erbjuda värdefullt jämförelsematerial vid en framtida reglering av barn och ungdomars ställning i den svenska hälso- och sjukvården.

Anna Singer: Barns skadeståndsansvar

Ett övergripande syfte med undersökningen har varit att belysa dels skadeståndsskyldighetens funktion när det gäller underåriga skadevällare, dels hur man på ett rimligt sätt skall kunna göra en avvägning mellan det skadevällande barnets och den skadelidandes intressen. Uppgiften aktualiseras av en ökad skuldsättning av unga på grund av skulder för skadestånd, vilket försvårar dessa ungdomars inträde i och anpassning till ett vuxenliv.

Undersökningen har behandlat flera grundläggande frågeställningar. En utgångspunkt har varit att granska bakgrunden till den rådande ordningen, som innebär en förhållandevis sträng bedömning av barns ansvar för skador de vållar. Bedömningen skiljer sig från hur man i andra rättsliga sammanhang, både nationellt och internationellt, ser på underårigas förmåga att ådra sig rättsligt ansvar eftersom man i de flesta situationer anser att en underårig inte med bindande verkan kan ådra sig förpliktelser.

Vidare har arbetet syftat till att klarlägga samt diskutera den rådande synen på barns skadeståndsskyldighet i praxis och vilka hänsyn som tas vid jämkning av de skadestånd barn åläggs att utge. I det sammanhanget uppmärksammas särskilt betydelsen av försäkringslösningar. Ytterligare en deluppgift för undersökningen har varit att uppmärksamma den rådande ordningen att ålägga vuxna i barnets närhet skadeståndsansvar för barnets handlingar. Även andra sätt att förhindra att barn skuldsätts på ett sätt som negativt påverkar deras möjligheter till anpassning i samhället undersöks. Exempel på sådana åtgärder är att avskaffa solidariskt betalningsansvar för skadestånd samt användning av skuldsanering även för skulder avseende skadestånd. Regleringen av barns skadeståndsansvar sätter fokus på den kanske mest centrala frågan för forskningsprogrammet, nämligen om barn är skyddsobjekt utan egentlig handlingsförmåga och som därför ska värnas från följderna av sitt eget oförstånd eller om de är agerande subjekt med kompetens och en förmåga att ta konsekvenserna av sina handlingar. En viktig fråga för detta delprojekt har varit hur man ska göra avvägningen mellan dessa två principiellt olika förhållningssätt till barns rättshandlingsförmåga.

Sammanfattningsvis kan konstateras att frågan om barns ansvar för skadevällande handlingar har varit föremål för lagstiftarens uppmärksamhet under mycket lång tid och ständigt utgjort ett dilemma. Att på ett rimligt sätt dra gränsen mellan å ena sidan det skadevällande barnets intresse av att inte åläggas ett ansvar för handlingar som barnet inte förstått innebörden av, å andra sidan den skadelidandes intresse av att få sin skada ersatt oberoende av om det är ett barn som orsakat den, har alltid ansetts vara förenat med stora svårigheter. Studiet av skadeståndsregleringen i ett historiskt perspektiv visar att den i svensk rätt nu förhärskande strikta synen på barns ansvar är förhållandevis sentida och kan förklaras av en utbredd användning av försäkringar i kombination med strävan att undvika grannliga skuldbedömningar. Samtidigt innebär försäkringslösningar att skador orsakade av barn över 12 år många gånger kommer att bäras av barnen själva vilket får till följd att de åläggs ett skuldansvar som förhindrar en framgångsrik anpassning till ett normalt vuxenliv.

En genomgång av de alternativ som diskuterats för att om möjligt komma till rätta med detta sist nämnda problem visar att det inte finns några enkla lösningar, i synnerhet inte om man skall hålla sig till en rent skadeståndsrättslig reglering. Arbete pågår med att i bokform behandla olika aspekter av barns skadeståndsskyldighet.

Rolf Nygren: Sju, tolv, femton och arton år – om åldern i rätten

I alla tider har det i sociala gemenskaper funnits behov av att indela barndomen i olika åldersstadier. Passerandet av ett visst antal år har inneburit att barnet också överskridit en mognadsgräns med åtföljande rättigheter och skyldigheter. Men hur rationella är dessa gränsdragningar? Hur mycket handlar om biologi, hur mycket om tro och hur mycket om politik?

Principerna för fastställandet av åldersgränser har en rätt komplicerad historia, som i ett modernt perspektiv kanske kan förefalla både rationell och irrationell på samma gång. De flesta har nog ett rätt klart begrepp om när barndomen övergår i vuxenstadium och när barnet är moget att ta den vuxnes ansvar. Den grundläggande föreställningen i åtminstone västerländsk rätt har varit att man bör kombinera allmänna, fasta åldersgränser, uttryckt som fyllda år, med bedömning av det enskilda barnets mognad.

Den här typen av överväganden finns belagd redan i Gamla testamentets skrifter och den judiska tradition som föregår kristendomen. Ett judiskt barns första dagar var noga inrutade. Barnet fick sitt namn vid födelsen och pojkar omskars sju dagar senare. Namngivningen och omskärelsen markerade tillhörigheten till både släkten och den religiösa gemenskapen. I princip förelåg därmed rätt för barnet att få vård och uppfostran samt ta arv. Flickor stod under moderns vård under sin ungdomstid och pojkarna under uppväxten under faderns, det senare motiverat av skyldigheten för varje pojke att av sin far lära sig Torah, Guds lag, och sedan vid tolv års ålder också följa dess bud och stadgar. Här möter alltså den senare så viktiga tolvårsgränsen. Den fullmyndiga åldern inträdde dock först vid tjugo år, senare sänkt till arton. Förmodligen iaktogs i den äldsta kristna kyrkan ungefär samma traditioner som i judendomen, naturligtvis med vissa skillnader. Pojkarnas omskärelse var ersatt med dop, oavsett om det gällde pojkar eller flickor.

I romersk rätt byggde man på andra principer men kom fram till ungefär samma resultat. Hos de romerska juristerna fanns inget uttalat religiöst perspektiv. De ansåg att barns mognad till fullmyndiga bestämdes av biologiska faktorer. Det ledde fram till följande åldersindelning: Barn upp till sju års ålder saknade egen rättshandlingsförmåga och var inte förmögna att själva tala eller svara i rättssaker annat än genom sina förmyndare. Från och med sju år betraktades barn som ungdom, vilket för pojkar varade till fjorton år och för flickor till fyllda tolv. En ungdom kunde vid slutet av perioden tillerkännas begränsad rättshandlingsförmåga, vars räckvidd dock fick bedömas från fall till fall. Juristerna började räkna med att rättshandlingar kunde tillerkännas giltighet om vederbörande haft insikt om handlingens art. En mer mogen grupp var ungdomar upp till arton år, för vilka en begränsad straff- och civilrättslig ansvarighet gällde. Med fyllda arton

år inträdde fullmyndigheten. I huvudsak fanns alltså de åldersindelningar, som vi känner igen i dagens rättssystem, helt klara i romersk rätt: sju, tolv och arton år.

Den romerska rätten fördes vidare av kyrkans rättslärda, som satte brytpunkterna vid fr.a. sju och fjorton år. Om den fysiska utvecklingen var viktigast under barnets första sju år, så följde under de följande sju den intellektuella mognaden. Det var mellan sju och fjorton år som det var motiverat att hålla barn i skolan.

Med vissa modifieringar togs dessa tankar över av de medeltida lagstiftarna i Sverige men under 1700-talet prövade man flexibla ordningar som i huvudsak tycks ha motiverats av att skapa bästa möjliga förutsättningar för att via nya familjebildningar öka antalet jordbruk och säkerställa hög nativitetsnivå; unga människor uppmuntrades till familjebildning. Utvecklingen gick allt tydligare mot att sätta myndighetsgränsen vid 18 år. Det gäller ju som bekant för både man och kvinna sedan slutet av 1960-talet.

En genomgång av tvåtusen års lagstiftning om åldergränser visar år ena sidan en rätt stor konstans och fasthet. Redan tidigt utkristalliserades sju, tolv, femton och arton år som brytpunkter i barns utveckling. Men rationaliteten i detta mönster kunde vara högst växlande.

Hans Eklund: Barn processuella ställning

Forskningsprojektet har undersökt om, hur och i vad mån barnkonventionen påverkar relationen mellan barn och vuxna beträffande barnets position i processen i domstolar och hos förvaltningsmyndigheter samt barnets möjlighet att agera och dess inflytande i de olika processuella roller ett barn kan ha.

Barn kan förekomma i en mängd olika skepnader i skilda processer i allmän domstol, i förvaltningsärenden och i förvaltningsprocessen. I vilken utsträckning barnet utövar den ifrågavarande makten själv eller genom någon form av representant, finns hela skalan representerad. Barnet utövar exempelvis "makten" självt när det är tilltalad i brottmål eller part i tvistemål när barnet självt är processbehörig. I andra situationer utövas makten av representanter. Det kan vara allt från föräldrar, i tvistemål där barnet inte är processbehörigt, till att offentligt biträde för barnet kan förordnas i vissa mål och ärenden om vård enligt socialtjänstlagen och LVU.

När det gäller om barnets kompetens är tillräcklig i de fall barnet kan eller borde kunna utöva makten själv, är det självfallet av intresse huruvida barn kan ha sådan. Det är också intressant om överväganden beträffande kompetensen har spelat in när det avgjorts om barn skall ha processbehörighet eller ej. En kompetensbedömning kan göras med hjälp av mognads- eller åldersöverväganden. Så har skett exempelvis när barn fått processbehörighet som tilltalad i brottmål men i betydligt mindre utsträckning när processbehörigheten i tvistemål har diskuterats i förarbetena.

Med den distinktion som kan göras mellan de aktiva – alltså att barnet självt får fatta beslut – och passiva – alltså att barnet tillåts inverka genom att ge information och ta emot information samt att det har rätt att säga nej – aktörsrollerna blir det i princip en fråga om huruvida barnet har processbehörighet eller ej. I de fall barnet har processbehörighet har det en aktiv aktörsroll medan det i motsatt fall har en passiv

aktörsroll. I en del fall har barnet knappast ens en passiv aktörsroll. En del av projektet har gått ut på att undersöka i vilken utsträckning barn tillåts att uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör barnet i olika processuella roller och skälen till varför det är olika.

Beträffande den fjärde delen av aktörsperspektivet, alltså vad den ifrågasatt makten rör, kan det röra sig om barnets fysiska handlingar (ansvar för brottsliga eller i övrigt skadevällande handlingar) respektive fysiska och psykiska förhållanden i omgivningen (olika rättsförhållanden barnet kan vara part i eller del av). Om man tänker på var barnet fysiskt sett skall befinna sig, t.ex. var det skall vara bosatt, är det naturligtvis också av intresse vilken processuell ställning barnet har i de mål och ärendet detta avgörs. Den femte delen av aktörsperspektivet, slutligen, gentemot vem makten kan göras gällande – är också av intresse i projektet. Görs barnets (eventuella) makt sig gällande gentemot föräldrar, motparter, domstolar eller myndigheter?

En utgångspunkt i projektet har varit barnkonventionens krav att barnets bästa ska komma i främsta rummet och att barn som är i stånd att bilda egna åsikter ska ha rätt att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet. För detta ändamål ska barnet särskilt beredas möjlighet att höras, antingen direkt eller genom företrädare eller ett lämpligt organ, i alla domstols- och administrativa förfaranden som rör barnet. En genomgång har skett av lagstiftning, förarbeten praxis och doktrin beträffande tvistemål, brottmål och förvaltningsprocessuella mål samt förvaltningsärenden. Syftet med genomgången har varit att undersöka vilka överväganden som ligger bakom reglerna om den processuella ställning barnet har och olika åldersgränser. Resultatet har blivit att det inte finns särskilt rationella överväganden bakom vilken processuell ställning barnet har och olika åldersgränser. I för barnet relativt likartade situationer – LVU-mål och mål rörande vårdnad, boende eller umgänge – finns ett exempel på helt olika lösningar. I LVU-mål är barnet part, och har till och med processbehörighet från och med 15 års ålder. I de familjerättsliga målen är barnet inte ens part, men har en möjlighet att komma till tals.

En bedömning har gjort huruvida Sverige uppfyller sina internationella åtaganden enligt kraven i FN:s barnkonvention när det gäller barns processuella ställning. Så är i huvudsak fallet. Barnkonventionen har påverkat lagstiftning och praxis beträffande barns processuella ställning i riktning mot att barnet ges en mer aktiv roll. Vidare har projektet analyserat och diskuterat olika tänkbara motiv till åldersgränser, likaså om olika åldersgränser är befogade (vilket de är), om barn över huvud taget bör särbehandlas processuellt (något det finns starka skäl för) och huruvida andra agerandes i processen, t.ex. barnets företrädare, påverkar barnets möjlighet att göra sig hörd (vilket det gör). Undersökningen har även tagit upp om barns processhandlingar bedöms på ett annat sätt än vuxnas, exempelvis om barnets handling objektivt sett inte är den för barnet mest fördelaktiga. Det är svårt att dra någon entydig slutsats om detta.

Anna Gustafsson: Skola – Plikt eller rättighet?

Projektet belyser barns och ungdomars rättsliga ställning i förhållande till de aktörer som de på olika sätt interagerar med i samband med sin utbildning inom det svenska

skolväsendet. Projektet har tre syften. Ett första är att undersöka vilka rättsliga möjligheter barn och ungdomar har att själva bestämma i frågor som rör deras utbildning samt, där så inte är fallet, åtminstone påverka de beslut som vårdnadshavaren, skolhuvudmannen och skolpersonalen fattar för deras räkning. Ett andra syfte är att belysa hur elevernas rättsliga skydd är utformat när det gäller den miljö som de dagligen möter under sin utbildning. Ett tredje och mer övergripande syfte är att undersöka om elevernas rättsställning påverkas av att de genomgår utbildning inom det offentliga skolväsendet eller i en skola som har en enskild fysisk eller juridisk person som huvudman.

Det material som används i studien består främst av nationell lagstiftning med tillhörande förarbeten samt praxis. Förutom analys av frågor i anslutning till barnkonventionen omfattar undersökningen även ett studium av flera deklARATIONER och konventioner som antagits inom området för de mänskliga rättigheterna. Undersökningen omfattar praxis från Högsta domstolen och Regeringsrätten. Tillgången till avgöranden från de nämnda instanserna är emellertid knapphändig. Dessutom har de aktuella frågorna inte varit föremål för särskilt omfattande uppmärksamhet i den rättsvetenskapliga litteraturen. Som ett komplement till de nämnda rättskällorna används av den anledningen även uttalanden från exempelvis JO, Skolväsendets överklagandenämnd samt Arbetsmiljöverket. Projektet redovisas i en doktorsavhandling för juris doktorsexamen.

Anna Hollander: Särskilda ställföreträdare för barn – En strategi att stärka barn som rättssubjekt

I detta projekt studeras lagstiftning om särskilda företrädare för barn i syfte att klarlägga hur, när och vem som kan utses till företrädare för barn. Vilken behörighet och vilka befogenheter den särskilda företrädaren har, enligt lagen, i förhållande till barnet och till barnets vårdnadshavare är centrala frågeställningar. Projektet omfattar även studier av centrala regler som rör barn främst i Socialtjänstlagen (2001:453), Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) samt Lag (1999:997) om särskild ställföreträdare för barn (LSF). LSF infördes i syfte att stärka möjligheterna att tillvarata barnets rätt när en vårdnadshavare eller någon som vårdnadshavaren står i nära förhållande till misstänks för brott mot barnet. Med barnet som utgångspunkt blir lagstiftningens särskilda bestämmelser för barn en självklar utgångspunkt när barnets rättsliga ställning skall beskrivas och analyseras. Utgångspunkten för studien är att klarlägga hur rätten, genom konstruktioner av regler och förutsättningar för tillämpningen av dessa medverkar i att skapa uppfattningar om barn och villkor för barns rättsliga handlingsutrymme.

Med ett barnperspektiv i rätten sätts barnets situation i fokus. Det innebär att rättsreglerna studeras för att klargöra hur barnet beskrivs och uppfattas i den rättsliga kontexten. Det metodiskt nya i detta perspektiv ligger på flera plan. Barnperspektiv innebär att existerande rättsregler studeras för att klargöra sammanhang av betydelse för både barns och vuxnas relationer och rättsliga positioner, men särskilt med avseende på

barnet. Barnperspektiv skapar förutsättningar för att studera rättens systematiserande uppgift med fokus på begrepp och teorier om barn. Barnperspektiv skapar även förutsättningar för att fördjupa det möjliga innehållet i olika rättskällor och riktar uppmärksamheten på målsättningar, värden, principer om barn i lagstiftningen. Särskilt centralt att studera är hur argumenten för barnrättsliga hänsyn beaktas, utredas och redovisas genom tolkningar av principen om barnets bästa i olika beslutssituationer som rör barn. Genom argument för barnrättsliga hänsyn i lagstiftningen kan olika föreställningar om barn tydliggöras i både teori och praxis.

De resultat som framkommit i projektet visar att barnet har en otydlig rättslig ställning i SoL och LVU. Genom hänvisningar till olika mål och värden t.ex. nyttan för utredningen, barnets ålder och mognad samt i vilken mån barnet kan komma till tals eller ta skada av att höras i en utredning, begränsas utrymmet för att barnets egna intressen skall göra sig gällande i denna avvägning som ska ske. Detta gäller också när barnet fyllt 15 år och har rätt, enligt lagstiftningen, att föra sin egen talan. Socialtjänsten har befogenheter i förhållandet till både barnets föräldrar och barnet själv att besluta hur t.ex. en utredning skall bedrivas och socialtjänsten kan också ta de kontakter som behövs för att klarlägga barnets situation. Övervägande om vård mot barnets och eller föräldrars vilja kan enbart beslutas av socialtjänsten. Ett offentligt biträde, som för barn under 15 år, blir ställföreträdare för barnet, kan i den situationen förordnas av domstol.

Intresse motsättningar kan uppstå mellan parterna. Enligt LVU ska barnets bästa alltid vara avgörande vid det beslut som fattas. Den bedömningen kan bli mycket komplex att göra om barnet, barnets företrädare, socialtjänsten och domstolen tolkar barnets situation på olika sätt.

I LSF är principen om barnets bästa införd i lagtexten men däremot inte principen om att hänsyn skall tas till barnets vilja. Någon särskild åldersgräns för när barnet själv kan tillvarata sin rätt anges inte heller i lagtexten. Det anses inte möjligt, enligt lagstiftaren, att exakt ange en sådan ålder. Olika bedömningar får därför göras i varje enskilt fall. Den särskilda företrädaren för barnet i LSF övertar vårdnadshavarens rätt att besluta för barnet i det rättsliga förfarandet. Lagstiftningen reglerar inte hur avvägningar skall göras mellan barnets bästa och behovet av nödvändiga utredningsåtgärder. En allmän uppfattning är dock att barn generellt anses fara illa av rättsprocesser. Det är dock inte vad barnet självt önskar och vill som ska vara avgörande för det beslut som fattas enligt SoL, LVU icg LSF, utan vuxnas bedömningar av vad som anses vara barnets bästa. Barnet kan påverka den bedömningen om barnet får information och får lämna information och om barnets vilja beaktas av vuxna. Det är själva den rättsliga innebörden i att vara barn och inte vuxen. Barnkonventionen har inte påverkat det förhållandet. Boken "Barnperspektiv i rätten. En studie av Socialtjänstlagen och Lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga" är under slutförande och planeras bli publicerad 2008.

Titti Mattsson: Barn i familjehem

Det övergripande syftet med föreliggande projekt har varit att ge kunskap om i vad mån barnets bästa i rättsligt avseende tillgodoses i svensk familjehemsvård. Utgångspunkten

har varit att oavsett vårdform eller vårdtid grundläggande krav skall upprätthållas för den unge under själva placeringen. Sådana krav rör barnets integritetsskydd, handlingsutrymme och rättssäkerhet vid beslutsfattande i frågor som rör barnet. Den offentliga rätten beskrivs ofta innebära någon form av samhälleligt agerande gentemot den enskilde individen. Detta projekt har syftat till att synliggöra i vad mån barnet kan/bör kunna agera inom ramen för ett samhälleligt ingripande när det är fråga om en familjehemsplacering. Frågeställningar som har undersökts är i vilken utsträckning barnet kan påverka och delta vid beslut som fattas av familjehemsföräldrar, vårdnadshavare, socialnämnd respektive domstol i den mån beslutet rör barnet personligen.

Ett underliggande syfte har varit att synliggöra och diskutera barns aktörskap i svensk rätt. Genom att använda det familjehemsplacerade barnet som ram för undersökningen framkommer att det finns rättsliga krav på att barn ska ges möjlighet att få delta i processer och situationer som berör dem personligen. Lagstiftningen ger således vid handen att barnet skall betraktas som ett subjekt vid tidig ålder. Vidare finns särskilda rättsliga konstruktioner i lagen för att åstadkomma en rimlig avvägning mellan vad den unge anser och vad vårdnadshavaren eller myndigheten anser vara det mest lämpliga för barnet. Avsikten har i denna del varit att synliggöra och diskutera kraven på, samt befintliga och möjliga juridiska former för, barns aktörskap.

Projektets utgångspunkt har varit det enskilda barnets rättsliga ställning. Barnkonventionens fokus är respekten för barnet som ett subjekt med egna behov och intressen med därtill hörande rättigheter. Vissa av de i konventionen uttryckta rättigheterna är av allmänt slag och gäller alla barn medan andra rättigheter blir aktuella i särskilda situationer, såsom vid en familjehemsplacering. Genom att ha konventionen i fokus för undersökningen av familjehemsplacerade barn tydliggörs således vikten av respekt för barnet som ett subjekt och som bärare av en mängd rättigheter. Barnets roll som subjekt innebär ett förhållningssätt till barnet, där barnet inte bara är den mottagande individen utan också den som lagen riktar sig till. Att beakta barnet som ett subjekt innebär bland annat krav på att respektera barnets integritet. Det betyder också krav på att uppfatta barnet som en aktör. Barns aktörskap grundas således på uppfattningen att barnet är ett subjekt.

Ett aktörsperspektiv förutsätter någon form av möjlighet till deltagande. Utgångspunkten har varit att barn i tidig ålder ska betraktas som subjekt med egna kunskaper och erfarenheter. I den mån barn vill delta bör de ges möjlighet till detta. Enligt svensk grundlag och internationell reglering är det givet att barn ska ges samma rättssäkerhet och samma integritetsskydd som vuxna personer – även om formerna för det kan tillåtas variera beroende på beslutets karaktär och den unges ålder och mognad. Det rör exempelvis rätten att få information och rätt att på andra sätt medverka passivt. I detta menar jag att arbetet har ett barnaktörsperspektiv.

Undersökningen har huvudsakligen sökt fastställa gällande rätt inom ämnesområdet. Studien har emellertid inte begränsats till ett traditionellt tillvägagångssätt. Den brist på material som finns på området och det barnaktörsperspektiv som använts har inneburit att även andra tillvägagångssätt har fått användas, t.ex. material, t.ex. från

tillämpar- och tillsynsnivåerna, såsom kommunala riktlinjer, tillsynsbeslut från länsstyrelser samt opublicerade JO-beslut.

Följande resultat kan framläggas. Familjehemsplacerade barn har fortfarande en relativt svag ställning i svensk rätt sett i ett barnaktörsperspektiv. Särskilt utsatta är frivilligt placerade barn, där förutsättningarna att besluta i enlighet med barnets bästa är begränsade. Fortfarande finns ett vuxenperspektiv i familjehemsvården, vilket bland annat avspeglar sig i de mål som överklagas där mål rörande föräldrars begränsningar i umgänget med sitt barn tydligt dominerar. Det finns ett antal spänningsfält i den rättsliga regleringen som försvårar tillämpningen av regelverken. En sådan är fokus på såväl flexibilitet som krav på rättssäkerhet i socialtjänstlagstiftningen. En annan är den tydliga föräldrarätt som traditionellt präglat såväl den familjerättsliga som den socialrättsliga lagstiftningen och de ökade krav på ett barnaktörsperspektiv där föräldrarätten kan få stå tillbaka i vissa fall. Genom att tydligt synliggöra de konflikter som kan finnas mellan olika principer eller olika parter i de rättsliga konstruktionerna kan de avvägningar bäst åstadkommas som behöver göras för att få fram goda lösningar för det enskilda barnet.

Mats Kumlien: Barnet, filmen och rätten i Sverige 1975 – 2000. En studie av socialpolitiska förändringar

Projektets huvudsyfte har varit att analysera vilka förändringar som skett i reglering, tillämpning och debatt under perioden 1975-2000 avseende barns och ungdomars möjligheter att utnyttja moderna medier, företrädesvis film och video. Till den rättshistoriska huvudlinjen kommer tre andra. Den första är rättssystematisk: Hur är den svenska regleringen uppbyggd till form och innehåll? Vilken är skillnaden i förhållande till andra områden, till exempel tryckta alster? Vilka artiklar är relevanta i FN:s barnkonvention och vad kan sägas om deras status i svensk rätt?

Den andra linjen är rättsjämförande: Hur förhåller sig den svenska idé- och rättshistorien till förhållandena i andra västländer?

Den tredje avser rättspolitisk legitimitet: Vilka argument kan, utifrån ”barnets bästa”, anföras för och emot offentlig kontroll av moderna medier?

Sedan mitten av 1980-talet har det svenska medielandskapet förvandlats från ett lättöverskådligt utbud av förhandsgranskade biograffilmer och två statliga tv-kanaler till en djungel av satellitkanaler, videobutiker, datorspel, multimedia, m.m. Det i många avseenden gränsöverskridande utbudet ger barn nya möjligheter att hämta information, men innebär även nya risker. Samtidigt som föräldrarna fått allt mindre tid att vara med sina barn, accentueras deras vårdnadsansvar, vilket innefattar att utöva uppsikt men också att i takt med barnens stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till deras synpunkter och önskemål. Hur bör ett barn bäst förberedas inför livet som vuxen? Vilka rättigheter har det som ung medborgare?

Projektet kombinerar flera perspektiv på rätten: systematik, historia, sociologi, komparation och politik. Den rättshistoriska och systematiska analysen har särskilt uppmärksammat förhållandet mellan det politiska systemet och rättstillämpande myndigheter. Materialet utgörs här av offentligt tryck, debattmaterial, doktrin, material

inom EG-rätten, intervjuer med ännu levande aktörer från viktiga rättshistoriska skeenden samt statistiskt underlag från rättspraxis. Rättens förändringar relateras till en idé- och socialhistorisk kontext. Det komparativa materialet rör främst idé- och lagutveckling samt doktrin och material från internationella nätverk.

Bestämmelserna om barn och moderna medier återfinns i dag inom flera olika rättsområden. Till internationella regler kan räknas folkrättsliga konventioner och EU-rätten. På ett nationellt plan samspelar grundlagarna RF och YGL med straffrättens yttrandefrihetsbrott och förvaltningsrättens censur av filmer och videogram. De två senaste decenniernas tekniska utveckling har avsevärt begränsat nationalstatens möjligheter att kontrollera utbudet i tekniska media. Det har inte hindrat Sverige från att behålla regleringen att filmer och videogram, till skillnad från alla andra medier, måste underkastas obligatorisk statlig censur innan de får visas offentligt i landet.

I spåren av 1980-talets videovåldsdebatt mattades en våg av liberalisering som inletts vid mitten av 1960-talet. Förbudet mot barnpornografi har tillkommit och utvidgats främst till skydd mot utnyttjande av barn som aktörer i sexuella sammanhang. Ett antal andra lagändringar har samtidigt ökat tillgängligheten till biografilm genom nya åldersgränser och vuxenmedverkan, parallellt med att de tillämpliga myndigheterna flyttat fram gränserna för vad som får framställas i media. Den obligatoriska, statliga förhandsgranskningen av filmer avsedda för personer över 15 år spelar därför nu bara en symbolisk roll, vilket är en avgörande förändring jämfört med situationen för 25 år sedan. Det är dock att märka att i denna vuxenpublik ingår personer i åldrarna 15-17 år, alltså grupper som är flitiga konsumenter av kontroversiella filmer men ännu inte har nått barnkonventionens slutgräns för barndomen, 18 år. Beträffande filmer för barn under 15 år kan filmcensuren fungera som ett skydd mot att barn blir rädda eller oroliga, och det bör påpekas att närmare 90 % av alla filmer tilldelas någon av åldersgränserna 7, 11 eller 15 år. Villkoren i sändningstillstånden för public-service medier verkar i samma riktning. Komparativa studier visar att Europadomstolen lämnar stort handlingsutrymme för tillämpning av EKMR:s regler om begränsning av yttrandefrihet. I avsaknad av en enhetlig europeisk moraluppfattning anses staternas egna myndigheter bättre än domstolen kunna bedöma nödvändigheten av inskränkningar avsedda att försvåra barns tillgång till media. Till bilden hör dessutom att det saknas substantiella intressegrupper, t.ex. näringsidkare, konsumenter och föräldrar, som skulle kunna kräva harmonisering över nationsgränserna.

Några gemensamma drag framträder dock inom ramen för en rörelse ”from censorship to empowerment”. För det första tenderar traditionell förhandsgranskning att försvinna. För det andra märks en strävan mot ”rationalisering”, så att staten samordnar hantering av olika medier under en gemensam organisation. För det tredje införs effektivare klassificering, t.ex. genom att beslut om åldersgränser kompletteras med skälen för beslutet eller information om filmernas innehåll, vilket ger de unga brukarna, (eller deras föräldrar) underlag för ett eget ställningstagande om man ska se eller använda framställningen/programmet eller inte.

I ett historiskt och jämförande perspektiv framstår både ”barn” och ”bästa” som relativa begrepp, vilkas innebörd ständigt måste omprövas. Flertalet historiska begränsningar av informations- och yttrandefrihet som tillgripits med hänvisning till skydd av barn kan i dag tolkas som intressepolitik, religiösa fördomar och rent förtryck, även om de har motiverats på ett för sin egen tid helt logiskt sätt.

Svensk lagstiftning håller fast vid en teknikberoende lagstiftning och organisation av myndigheter, vilket knappast framstår som rationellt när medierna konvergerar. Alla andra syskon i den ”nordiska rättsfamiljen” har avskaffat censuren av filmer för ”vuxna”, inklusive ungdomar i de övre tonåren. Sverige saknar dock en motsvarighet till grannländernas principiella – och partipolitiskt obundna – debatt om avvägningen mellan yttrandefrihet och socialt skydd, vilket har försvårat en konstruktiv diskussion om vad som är till ”barnets bästa” i fråga om moderna media.

Den svenska argumentationen blir ofta låst i en traditionell syn på barn som varelser i första hand behov av skydd, utan egen kompetens att kunna tillföra värdefull information och kanske träffa egna val.

Boken ”Barnet, filmen och rätten. Förändringar i svensk rättskultur 1975-2000” är under slutförande.

Michael Tärnfalk: Straff eller vård – ett paradigmskifte i synen på unga lagöverträdare

Unga lagöverträdare som begått brott inte ska straffas på samma sätt som vuxna, utan överlämnas till vård och behandling inom socialtjänsten för sina behov. I den lagstiftning som reglerar socialtjänstens åtgärder för barn, betonas genom en lagreform år 1998 att det särskilt skall beaktas vad barnets bästa kräver. Socialtjänsten ska sträva efter att klarlägga hur olika åtgärder kan te sig ur barnets synvinkel och åtgärderna vara explicit vårdbehovsgrundade och prognostiska. Inom straffrätten är utgångspunkten att straff och påföljder bestäms i proportion till brottets straffvärde, art och den unges tidigare brottslighet. På detta sätt polariseras social- och straffrättsliga ingripanden. Projektet undersöker hur socialtjänsten och domstolarna samverkar utifrån skilda synsätt på barn och brott med betoning på tillämpningen av socialtjänstlagen (SoL), lagen med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (LVU), brottsbalken samt lagen med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare, (LUL).

Barnkonventionen betonar det individuella barnets integritet och autonomi som människa, genom krav på att vuxna ska respektera barnets åsikter i frågor som rör dem. Barnperspektiv i socialrätten, som har införts i SoL och LVU, för att anpassa lagstiftningen till barnkonventionen, ifrågasätter den etablerade juridikens tankemått och metoder. Men hur sker anpassningen när barn begår brott och råkar i konflikt med andra, samhällsskyddande intressen. Här kolliderar socialrättsliga och straffrättsliga synsätt. Metodologiskt har projektet en flervetenskaplig ansats genom att kombinera kvantitativ och kvalitativ metod med juridiska utgångspunkter. Utöver ren rättsanalys bygger projektet på lagföringsstatistik och 420 misshandels- och grova misshandelsfall med kvantitativ metod och med fördjupning efter urval av 103 yttranden från socialtjänsten

samt lika många tingsrättsdomar i Stockholms län åren 1998 och 2000. Rättsreglerna studeras för att klargöra hur barnet och brottet beskrivs och uppfattas i den rättsliga kontexten. De kvalitativa analyserna genomförs för att klarlägga om det är barnet eller brottet eller något annat som står i fokus för de olika myndigheternas beslut om åtgärder. Sammanfattningsvis kan konstateras att samverkan mellan socialtjänsten och domstolarna när det gäller barn som begått misshandelsbrott, tycks medföra en stor osäkerhet för både förutsebarhet och rättvisa i påföljdssystemet. Socialtjänstens yttranden är inte konsistenta, extremt varierande och delvis godtyckliga. Det är svårt att se om barnet självt kommit till tals i socialtjänstens yttranden eller om det är de vuxnas tolkningar av barnets synpunkter. Vad som bedöms som barnets bästa och om ett barnperspektiv använts beskrivs knappast alls. En slutsats är också att när socialtjänsten ingriper mot barn som begått brott, förefaller inte insatserna explicit ske utifrån principen om barnets bästa. Socialtjänstens yttranden har en stor betydelse för domstolarna som i regel i domen följer socialtjänstens föreslagna rekommendationer.

Josef Zila: Egenmäktighet med barn. En straffrättslig studie

Brottet egenmäktighet med barn (7 kap. 4 § BrB) framstår inte, sett utifrån lagföringsstatistiken, som ett akut kriminalpolitiskt problem. Samtidigt kan man konstatera att antal anmälda brott under de tre senaste decennierna mer än femdubblats. I allt flera fall sker bortförande av barn över statsgräns, från eller till Sverige. Situationer i vilka tillämpningen av straffbestämmelsen om egenmäktighet med barn aktualiseras är ofta mycket känsloladdade. Enskilda fall av bortförande av barn väcker ofta uppmärksamhet och ej sällan inflammerad debatt om vad som är rätt och fel. Det finns skäl för påståendet att den samhälleliga betydelsen av denna brottstyp är större än vad de kvantitativa uppgifterna i kriminalstatistiken skulle tyda på. Det är viktigt att rättsläget är klart, rätten transparent och bestämd, med minsta möjliga utrymme för godtycke. Straffbestämmelsen om egenmäktighet med barn utformades under 1950-talet, i en tid då synen på barn och barns ställning i samhället var mycket annorlunda än i dag. Det finns ingen doktrinär bearbetning av brottet i svensk litteratur. Syftet med denna studie av detta brott är en analys av både lagstiftningen och tillämpningen av straffbestämmelsen ur dagens perspektiv, då den ledande principen vid hantering av ärenden som rör barn är att barnets bästa ska beaktas.

Efter kort redogörelse för den relevanta civilrättsliga och förvaltningsrättsliga lagstiftningen samt den straffrättsliga regleringens utveckling riktas fokus på brottets skyddsintresse. Det slås fast att man varken i förarbetena eller i rättspraxis tar en tydlig ställning i frågan vems intresse bestämmelsen om egenmäktighet med barn egentligen skall skydda. Bestämmelsen är utan tvivel tillkommen för att skydda barn i trygga och stabila förhållanden, men är utformad på så sätt att det som kan betraktas som angreppsobjekt är vårdnadshavarens rätt att ostört utöva vårdnadsrätten. Samtidigt anses vårdnadshavaren inte vara den person som brottet riktar sig mot. Det får konsekvenser vid bedömningen av skadestånd på grund av brottet. I Brottsoffermyndighetens praxis tillerkänns brottsskadeersättning på grund av kränkning mer eller mindre schablonmässigt

barnen, men inte den berörde vårdnadshavaren. I rättspraxis tycks liknande linje följas, men i två fall tilldömdes vårdnadshavaren skadestånd för personskada. Det konstateras att denna praxis är i flera hänseenden tvivelaktig.

Efter avsnittet om brottets skyddsintresse följer analysen av de rekvisit som ingår i brottsbeskrivningen samt behandling av de traditionella straffrättsliga spörsmål som ingår i rättstillämpningen: brottets fullbordan, ansvar för försök, medverkan till brott, tillämpning av ansvarsfrihetsgrunder.

Särskilt uppmärksamhet ägnas åt betydelsen av barnets inställning till den brottsliga handlingen. I förarbetena slås fast att barnets samtycke till att bli överflyttat från den rättmätige vårdnadshavaren saknar betydelse för brottets straffbarhet. Enligt författaren är denna ståndpunkt numera ohållbar. Ståndpunkten står i strid med barnkonventionens artikel 12 som tillförsäkrar barn talerätt i frågor som rör deras angelägenheter. Barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad. Dessutom finns det även juridiska argument som talar för att barnets inställning i samband med egenmäktighet med barn under vissa förutsättningar skall beaktas och måste anses påverka bedömningen av gärningens straffbarhet. Argumentet grundas på den omständigheten, att om ett bortfört barn skall återföras till den rättmätige vårdnadshavaren, ska verkställighetsregler enligt 21 kap. föräldrabalken tillämpas. Om barnet nått en sådan ålder och mognad att dess vilja bör beaktas, får verkställigheten inte ske mot barnets vilja utom då rätten finner det nödvändigt av hänsyn till barnets bästa. Det kan slås fast att en gärning inte kan anses kriminell, som leder till ett tillstånd som rättsordningen accepterar. I denna bemärkelse gäller att ett barns samtycke till bortförande eller kvarhållande utesluter gärningens straffbarhet.

Efterföljande avsnitt innehåller en analys av vilka omständigheter som beaktas vid bedömningen av brottets straffvärde det vill säga vid påföljdsbestämningen. Det konstateras att bland de lagförda brotten ca femtio procent leder till fängelsestraff. Förklaringen ligger i att lagen innehåller en särskild åtalsregel enligt vilken åklagare skall åtala brottet enbart om åtalet är motiverat ur allmän synpunkt. Det innebär att enbart de allvarliga bland de anmälda brotten åtalas.

Bland de åtalade brotten är de allra flesta sådana brott där barnet bortförts utomlands, nästan uteslutande till länder som inte tillträtt Haagkonventionen 1980 som rör återförande av bortförda barn. Omständigheten att barnet bortförts utomlands är en av de viktigaste omständigheterna vid bedömningen av brottets straffvärde. Bland övriga omständigheter som påverkar brottets straffvärde ska främst nämnas den tid som den rättmätige vårdnadshavaren varit skild från barnet, huruvida kontakter mellan denna vårdnadshavare och barnet möjliggjorts, vilka motiv den tilltalade haft till att bortföra barnet. Det uppmärksammas och kommenteras att domstolarna i flera fall dömt en viss person upprepade gånger för bortförande av samma barn från samma vårdnadshavare.

Sammanfattning

En stor del av forskningsarbetet har utgått från FN:s barnkonvention 1989. Det har visat sig att det finns områden där Barnkonventionen hittills knappt inverkat alls på lagstiftningen. Det gäller i synnerhet barn som ekonomiska aktörer, men också när det gäller barn som patienter. Barn är sålunda på flera håll direkt osynliga i regelverket, vilket innebär att ett barnperspektiv saknas. Det finns också brister vad gäller lagstiftarens analyser av barns behov av såväl skydd som rättigheter, men också skyldigheter. Det faktum att barnets rättigheter/behov av skydd t.ex. bör vara beroende av dess fortlöpande utveckling är ofta förbisett.

Vad gäller aktörsperspektivet har forskarna valt, efter gemensamma diskussioner, att använda olika analysmetoder.

Sedan lång tid tillbaka har barn mestadels setts som objekt för vuxnas omsorger. Detta synsätt började luckras upp under senare delen av 1900-talet. Förändringen har påskyndats efter antagandet av FN:s barnkonvention 1989 som Sverige ratificerade 1990. Konventionens grundläggande idé - att se barn som självständiga subjekt med möjligheter att påverka sin situation - innebär att man ser barnet som aktör med den makt, som sätter barnet i stånd att göra något.

Aktörsperspektivet har blivit grundläggande för hela forskningsprogrammet, även om det i det praktiska forskningsarbetet knappast varit möjligt att enas kring en enda tolkning av aktörsbegreppet. Avsikten har också varit att bidra till ökad kunskap om barnkonventionen i samhället och därigenom långsiktigt till dess implementering.

Forskningsprogrammet har med en tvärvetenskaplig inriktning genomförts av 15 forskare, nio kvinnor och sex män, från tre universitet och med ytterligare forskare knutna till programarbetet. En omfattande verksamhet har dessutom förekommit i form av forskardagar och symposier. Forskningsinformation har skett i form av dels ett slutseminarium för programmet som helhet, dels uppsatser etc inom de enskilda projekten.

Programmet har omfattat följande delprojekt: 1) Barns rätt till deltagande – realitet eller retorik? 2) Barnarbetsförbudet - En studie av Barnkonventionens socioekonomiska realism; 3) Barn som ekonomiska aktörer; 4) Barn som konsumenter; 5) Barn och ungdomar som självständiga patienter; 6) Barns skadeståndsansvar; 7) Sju, tolv, femton och arton år – om åldern i rätten; 8) Barn processuella ställning; 9) Skola – Plikt eller rättighet? 10) Särskilda ställföreträdare för barn – en strategi att stärka barn som rättssubjekt; 11) Titti Mattsson: Barn i familjehem; 12) Barnet, filmen och rätten i Sverige 1975 – 2000 - en studie av socialpolitiska förändringar; 13) Straff eller vård – ett paradigmskifte i synen på unga lagöverträdare; 14) Egenmäktighet med barn - en straffrättslig studie.

Det är naturligtvis vanskligt att på några få rader sammanfatta ett så omfattande och mångfacetterat resultat som framkommit genom det nu avslutade forskningsprogrammet, men följande allmänna slutsats torde inte vara alltför vågad: Forskningsresultat pekar på att barnkonventionen inte överallt trängt igenom i svensk

lagstiftning och praxis; det gäller särskilt inom områden som har att göra med barn som civilrättsliga parter och barn som patienter.

Barnperspektivet är sålunda på många håll direkt osynligt i regelverket. Det finns också brister i lagstiftarens analyser av barns intressen, vad gäller såväl behov av skydd som rättigheter. Det faktum att barnets rättigheter/behov av skydd till exempel bör vara beroende av dess fortlöpande utveckling är ofta förbisett. Analysen av om det är staten som skall agera eller föräldrar respektive myndigheter eller näringsliv har visat sig vara central, liksom konsekvenserna för barnet om inget görs. Även om man i lagstiftning och praxis agerar med barnkonventionen som ledstjärna är det klart att konventionen snart tjugo år efter ratificeringen inte generellt fått det genomslag som kan förefalla både rättspolitiskt motiverat och praktiskt behövligt.